

Magdalena Pielas

*historyk sztuki**Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków*

JAKIE KOŚCIOŁY TU I TERAZ. O ARCHITEKTURZE I SZTUCE SAKRALNEJ

Konferencja o architekturze i sztuce sakralnej, której mottem stało pytanie: „Jakie kościoły tu i teraz” była jedną z imprez towarzyszących kieleckim targom i międzynarodowej wystawie budownictwa i wyposażenia kościołów, sztuki sakralnej i dewocjonaliów SACROEXPO.

Referat inauguracyjny wygłosił ks. kardynał Józef Glemp na temat Świątyni Opatrzności Bożej. Inicjatywę jej budowy wysunął król Stanisław August Poniatowski. Miała być ona dziękczynnym wotum za uchwalenie Konstytucji 3 Maja oraz znakiem odnowy narodowej w czasach politycznego, gospodarczego i moralnego upadku. Projekt wykonał arch. Jakub Kubicki. Utrata niepodległości położyła kres rozpoczętej w 1792 r. budowie. Ostatecznie nie została ona również zrealizowana w okresie międzywojennym (plany budowy kościoła wg projektu Bohdana Pniewskiego, na Polu Mokotowskim). Dopiero po odzyskaniu przez Polskę pełnej wolności w 1989 r., podjęto na nowo myśl wzniesienia świątyni. Konkurs, na który wpłynęło ponad sto prac, nie przyniósł satysfakcjonującego rozstrzygnięcia (wybrany projekt Marka Budzyńskiego został ostatecznie odrzucony).

Autorzy realizowanego obecnie w Wilanowie projektu – Wojciech i Lech Szymborscy – nawiązali do pierwotnej koncepcji Kubickiego, tworząc kościół na planie krzyża greckiego, zwieńczony kopułą, z czterema pylonami i dziedzińcami. Te ostatnie symbolizują cztery drogi narodu polskiego do wolności. Dziedziniec Ojczyzny odpowiada drodze oręża (powstań zbrojnych),

Dziedziniec Pieśni Nowej odzwierciedla działania na polu kultury, Dziedziniec Ludu Bożego wskazuje na dzieła o charakterze duchowym i społecznym (rozwój zakonów, edukacja), a Dziedziniec Życia odwołuje się do cierpienia narodu. Świątynia, której ściany mają być wzniesione do 2004 r., jak niegdyś, tak i dziś, miałaby być znakiem odrodzenia moralnego Ojczyzny.

Na dwóch biegunach tematyki podjętej na konferencji – teoretycznym i praktycznym – znalazły się referaty arch. Pawła Korzewskiego i ks. Erwina Matei. Pierwszy z nich pt. „Na tyle otwarci, by przyjmować i na tyle zamknięci, by zachować” stanowił poszukiwanie duchowych źródeł budowy współczesnej świątyni, która ma być miejscem wspólnoty miłości Boga z ludźmi i ludzi między sobą. Autor referatu na nowo odczytał nauczanie papieża Jana Pawła II, że chrześcijaństwo powinno być wierne sobie, a jednocześnie otwarte na elementy kultury miejsca, w którym się rozwija. Polska znajduje się od wieków na pograniczu kultur, jest krajem, w którym Kościół „oddycha dwoma płucami – wschodnim i zachodnim”. Należy zatem budować w niej świątynię o drzwiach otwartych (dosłownie i w przenośni). Choćby z racji swego położenia jest ona doskonałym miejscem do wzniesienia symbolicznego miasta jedności, którego opis Paweł Korzewski zaczerpnął z Apokalipsy św. Jana [Ap. 21]. Efektem biblijnych refleksji autora referatu był projekt centralnego kościoła o planie kwadratu, którego bryłę wieńczy półkuliasta kopuła.

1. Kaplica pałacowa w Kamieniu Śląskim. Fot. z 1963 r.

1. Palace chapel in Kamień Śląski. Photo from 1963.

Przykłady przenikania się kultury Wschodu i Zachodu w polskiej architekturze sakralnej wybrał za temat swojego referatu dr Jerzy Uścińowicz z Politechniki Białostockiej. Przeanalizował najwcześniejsze obiekty tego typu – gotycką kaplicę zamkową w Lublinie, pokrytą bizantyjskimi freskami i cerkiew Matki Boskiej w Supraślu. Zwrócił uwagę na kilka współczesnych, udanych realizacji wystroju wnętrza autorstwa Jerzego Nowosielskiego, artysty tkwiącego silnie w kulturze i ikonografii prawosławnej: w świątyniach zabytkowych – kościele św. Barbary we Wrocławiu (ob. katedra prawosławna) i kościele poewangelickim w Górowie Iławeckim (ob. kościół grekokatolicki) oraz we współczesnych kościołach katolickich (Tychy, Wesola). Jako przykład

pełnej ekumenii, osiągniętej m.in. poprzez sztukę, dr Uściłowicz podał kościół w Pasłęku, który użytkowany jest jednocześnie przez wspólnotę ewangelicką i prawosławną.

Na drugim biegunie tematycznym konferencji znalazł się referat ks. Erwina Matei o zespole pałacowo-parkowym w Kamieniu Śląskim, który stanowi udany przykład zagospodarowania przestrzeni zabytkowej. Składa się ona z czynnego obiektu sakralnego – kaplicy św. Jacka Odrowąża, będącej obecnie sanktuarium tego świętego – i nowoczesnego centrum konferencyjnego, mieszczącego się we wnętrzach pałacowych. Całość założenia otacza park angielski. Godny uznania jest fakt, że pałac spalony w latach 50. XX w. przez rezydującą tu jednostkę wojsk radzieckich, został przekazany w 1990 r. diecezji opolskiej i w ciągu niespełna czterech lat odremontowany, przy ścisłej współpracy ze służbami konserwatorskimi. Ponadto zabytek ten utrzymuje się samodzielnie. Planowane są także dalsze inwestycje. W odnowionych budynkach gospodarczych ma powstać centrum balneologii, w dawnych stajniach zostaną ulokowane baseny (przy zachowaniu zaleceń konserwatorskich). Kamień Śląski łączy zatem przestrzeń sakralną z budynkami pełniącymi funkcje społeczne.

Na potrzebę poszukiwania podobnych związków wskazała Stefania Adamczyk, konsultant ds. zabytków sakralnych przy Sekretariacie Episkopatu Polski, w wystąpieniu na temat pozyskiwania funduszy strukturalnych UE dla ratowania zabytków sztuki sakralnej. Może się to odbywać w ramach zintegrowanego operacyjnego programu rozwoju regionów, który dotyczy najszerzej pojętego dziedzictwa kulturowego. Kościół w Polsce uzyskał status beneficjenta końcowego, zatem może – bez pośrednictwa innych instytucji – występować o fundusze pomocowe. Warto po

2. Kaplica pałacowa w Kamieniu Śląskim. Fot. W. Żurakowski, 2002 r.
2. Palace chapel in Kamień Śląski. Photo: W. Żurakowski, 2002.

nie sięgać, gdyż każdy zatwierdzony projekt otrzyma 75 proc. kosztów realizacji ze środków unijnych, będących w dyspozycji ministerstwa gospodarki, zaś inwestor będzie musiał pokryć tylko 25 proc. wydatków. Warunkiem korzystania z funduszy strukturalnych jest m. in. uznanie obiektu za zabytek, zatem wpis do rejestru zabytków. Należy sporządzić projekt inwestycji, który powinien dotyczyć nie pojedynczego obiektu, ale całego zespołu, pełniącego nie tylko funkcje sakralne, ale i społeczne – edukacyjne, turystyczne, kulturowe, np. szlak romański, gotycki, szlak opactw itp. Chodzi więc o ochronę, wymienionego w nowej ustawie o zabytkach, krajobrazu kulturowego, którego częścią jest oczywiście obiekt sakralny. Projekty

wstępnie zarejestrowane w urzędach marszałkowskich oceniane są w dwustopniowym konkursie, a zwycięskie kierowane do realizacji. Najszerzą działalność w tym zakresie podjęły diecezje południowej Polski.

Kilka referatów poświęcono teorii i praktyce współczesnej architektury sakralnej w Polsce. Ks. Henryk Nadrowski wskazywał, że współczesny obiekt sakralny powinien odzwierciedlać naczelną zasadę Kościoła – ciągłość i kontynuację, a jednocześnie wpisywać się w swój czas i przestrzeń (inkulturacja). Powinien przybliżać obecność Boga, nie zaś ją zasłaniać czy zastępować, tymczasem często drażni brzydotą, czy wręcz obraża zmysł religijny. Przy projektowaniu kościoła architekt powinien wziąć

pod uwagę kryteria narodowe i etniczne, ducha czasu, uwarunkowania psychologiczne i poziom intelektualny wiernych, a także czynnik finansowy. Przy tym powinien utrzymać projekt na odpowiednim poziomie artystycznym; sprawić, by budowla spełniała wymogi liturgii i była sposobna do modlitwy (możliwość wyboru odpowiedniego projektu dają konkursy architektoniczne). Ważne jest powierzenie realizacji doświadczonym wykonawcom. Ci z kolei, wraz z inwestorem, winni respektować prawa autorskie architekta, wiernie realizując jego założenia. Ks. Nadrowski zwrócił uwagę, że postępująca globalizacja niesie pewne zagrożenia w dziedzinie sztuki sakralnej. Należy do nich groźba ujednolicenia (uniformizm) i naśladownictwa. Kościół winien się ponadto bronić przed łączeniem sfery *sacrum* ze sferą *profanum*, np. przed lokowaniem świątyń przy supermarketach. Także arch. Ryszard Jurkowski

zauważył, że współczesne kościoły w Polsce, zwłaszcza miejskie, uzyskują często niekorzystne lokalizacje i nie stanowią w przestrzeni zdecydowanej dominanty. Postulował zatem oddzielenie obszaru *sacrum* od tkanki miejskiej poprzez zastosowanie sztucznych lub naturalnych barier (ogrodzenia, zieleń). Widział potrzebę takiego aranżowania przestrzeni wokół kościoła, aby wierni wchodzący do niego, a zwłaszcza z niego wychodzący, nie byli narażeni na gwałtowne zderzenie z ruchem ulicznym i miejskim zgiełkiem. Plac przed świątynią mógłby być ponadto miejscem spotkań lokalnej społeczności.

Z kolei dr Magdalena Swaryczewska zwróciła uwagę na kształtowanie przestrzeni wokół zabytkowych miejsc sakralnych. Wychodząc od archetypów drzewa – osi świata i *arbor vitae* oraz ogrodu – miejsca obecności Boga (Eden, święte gaje, Getsemani, itd.) ukazała elementy przyrodni-

cze jako integralną część miejsc świętych. Przypomniała typowe dla polskiego krajobrazu kościoły i cmentarze wśród lip, kapliczki zawieszane na drzewach, architektoniczno-krajobrazowe zespoły kalwarii, w końcu przywołała wizję współczesnego ołtarza kościoła w krakowskich Łagiewnikach, w którym obraz Jezusa Miłosiernego umieszczony jest w koronie targanego wiatrem drzewa. Autorka referatu postulowała ochronę zespołów zieleni wokół zabytków sakralnych, a także ochronę przestrzeni sakralnych (np. miejsc pielgrzymkowych) przed wdzierającą się infrastrukturą (parkingi, sklepy, hotele, restauracje, itd.). Poszanowanie dla obszaru *sacrum* powinno być uwzględnione w programach edukacyjnych, a krajobraz kulturowy jako wartość niematerialna, winien stanowić przedmiot ochrony.

Konferencję zakończył przegląd pięćdziesięcioletniej twórczości architekta Antoniego Mazura.

WHAT SORT OF CHURCHES HERE AND NOW. ON SACRAL ARCHITECTURE AND ART

One of the events accompanying SACROEXPO, the sacral art fair held in Kielce, was a conference on sacral architecture and art entitled "What Churches Here and Now". The inauguration paper, read by Cardinal Józef Glemp, dealt with the church of Divine Providence. Envisaged as a votum for the enactment of the Third May Constitution and a symbol of the moral revival of the nation, this project waited for more than 200 years for its implementation. Today, the church is being raised in Wilanów according to a project by Wojciech and Lech Szymborski. The plan of the Greek cross and the solid with four pylons and a dome refer to the original conception proposed by Jakub Kubicki.

The papers presented at the conference focused on the theory and praxis of sacral art in Poland. Architect Paweł Korzewski sought

the spiritual sources for the construction of a contemporary church in the Bible and papal teaching. He conceives a church as the place of a community of God and men, and as an edifice "with open doors". In Poland, which for centuries continues to remain along the borderline of culture, this conception has already been realised. Dr. Paweł Uścińowicz discussed churches which link elements of eastern and western art – from the past (the Gothic chapel in Lublin Castle) and present-day examples (the frescoes by Jerzy Nowosielski in Catholic churches in Tychy and Wesola).

Practical care for sacral objects was broached by Stefania Adameczyk in a paper on the use of auxiliary funds obtained from the European Union. Rev. Erwin Mateja described a successful conservation of the palace in

Kamień Śląski with a chapel-sanctuary of St. Hyacinthus.

Other participants of the conference stressed the need for care for the form of the contemporary church. It should take into consideration the *sacrum* and, at the same time, national, ethnic and cultural criteria as well as the time and space in which it is created. An essential role is played also by suitably arranged and distinguished space around the sacral object. In turn, the surrounding of a historical church constituted the theme of a paper presented by Dr. Magdalena Swaryczewska, who discussed natural elements as an integral part of holy places and postulated their protection against the infrastructure (parking lots, shops, hotels, restaurants, toilets). The conference ended with a survey of fifty years of the accomplishments of architect Antoni Mazur.